

Opponensi vélemény

Keller Márkus

A szocializmus építése. Az állami lakásépítés 1945 után

című

akadémiai doktori értekezéséről

Keller Márkus akadémiai doktori értekezése közel másfél évtizedes kutatómunkájának az összegzése. A szerző érdeklődése a 2010-es évek kezdetén fordult a magyar államszocialista rendszer lakásviszonyainak és lakhatási kérdéseinek, komplex társadalomtörténeti elemzése felé. Olyan ismert kutatójává vált ennek a kérdésnek, akinek az államszocializmus tágabb és a szűkebb értelemben vett lakásviszonyainak, lakhatásának, lakásépítésének a témakörében, számos magyar és idegen nyelvű publikációja látott napvilágot.

A lakhatás tudományos vizsgálata, jellegénél fogva, elkerülhetetlenül komplex megközelítést igényel, így a szerző, nemcsak társadalom és politikatörténeti, hanem, szociológiai és építészettörténeti módszerekre támaszkodott eddigi munkáiban, éppen úgy, ahogyan ezt a mostani akadémiai doktori értekezésében is tette.

A disszertáció a legalapvetőbb alapvető emberi szükséglet, a lakás-lakhatás társadalmi igényének a változásait, a kielégítésének igényeit, illetve ennek gyakorlatát, az állami lakáspolitikai módozatait és változásait tekinti át a

Magyarországon a második világháború befejeződésének időszakától a rendszerváltásig. Mindezt úgy teszi, hogy a változások értelmezését és az államszocializmus lakhatási kérdésekkel kapcsolatos politikai gyakorlatát beilleszti a modernizáció, modernizálódás kontextusába is. S emellett a lakásépítéssel, lakáspolitikával kapcsolatos diskurzusok elemzése révén részben a lakáspolitikai és a lakásépítészet professzionalizációs folyamatát is bemutatja.

A szerző megfogalmazása szerint az értekezés fő kérdése: „megfigyelhető-e egy domináns, a lakhatással kapcsolatos állampárti ideológia, nézetrendszer a magyar társadalomban, vagy esetleg több elképzelés versengett egymással 1948 és 1990 között?” Ugyancsak kiemelt elemzési szempont számára, hogy a lakásépítéssel kapcsolatos elképzeléseknek, versengő nézeteknek a hatása hogyan jelent meg a társadalmi intézményrendszerben, a törvénykezésben és a korszak (lakás)építési gyakorlatban? Ezekre a kérdésekre választ keresve vizsgálja a lakhatással kapcsolatos statisztikák, statisztikai adatfelvételek jellemzőit és sajátosságait, az állami lakáspolitikai különböző szintű szereplőit és résztvevőit, valamint szervezeti kereteit, a lakhatással kapcsolatos szakértői diskurzusokat és a korszakban kiadott, lakhatással kapcsolatos jogi dokumentumokat és rendeleteket. Az értekezés további nagy kérdéskörét az állami lakásépítés gyakorlati megvalósulásának, valamint a lakhatással kapcsolatos állami ideológia érvényesülését, az ideológiai és a társadalompolitikai/lakáspolitikai gyakorlat közötti ellentmondásoknak a vizsgálata jelenti.

A disszertáció szerzője lényegében arra próbál kísérletet tenni, hogy bemutassa, miként kapcsolódott össze az államszocializmus társadalomátalakítási kísérlete a lakhatással, a lakásviszonyok változásaival a lakáspolitiká révén, bár a lakásviszonyokban megmeglevő egyenlőtlenségek problémakörének, az egyenlőtlenségek újra termelődésével kapcsolatos kérdéseknek talán a lehetségesnél és a szükségesnél is mintha kisebb figyelmet szentelt volna a szerző. Ez azért is érdekes lett volna, mert a központi lakáselosztás és a mindennapi életben megmaradó lakás piac, párhuzamosan formálta a társadalmi különbségeket, annak ellenére, hogy a kor ideológiai célja a társadalmi különbségek mérséklése lett volna, az új úgynevezett szocialista lakásmód, életmód és életforma megteremtése révén, ahogyan ezt disszertáció negyedik fejezetében a kísérleti lakótelepek jellegzetességeinek vizsgálata szemléletesen be is mutatja.

Ezzel a kisebb hiányossággal együtt is a szerző a közel két és fél száz oldal terjedelmű értekezésében, többnyire sikerrel próbált érvényes válaszokat keresni és adni az általa megfogalmazott kérdésekre. Érdekes lett volna az értekezésnek keretet adó kutatási kérdéseket még valamivel pontosabban és egyértelműbben megfogalmazni és markánsabban jelezni azt is, hogy a lakásépítés nem állami szegmensei és aktorai, még pontosabban az állami lakásépítés, a lakáspolitiká és a magán lakásépítés viszonya nem vagy csak érintőlegesen képezik az elemzés tárgyát. Itt elsősorban az állam és piaci alapon működő magán-erős lakásépítésnek az egész vizsgált korszakon végig húzódó meglehetősen sajátos és ellentmondásos viszonyára gondolok.

A doktori eljárás szabályaiban meghatározott, formai, stiláris és nyelvi követelményeknek megfelelő, logikus szerkezetű munka, 6 nagy tematikai egységre tagolódik, amit az ábrák, a források és szakirodalom jegyzéke egészít ki. A monográfia jegyzetelése pontos, jól áttekinthető, szakszerű. A jelölt szakirodalmi tájékozottsága a vonatkozó hazai és nemzetközi meglehetősen széleskörű.

Keller Márkus igen nagy mennyiségű forrásanyagot dolgozott fel, gyakorlatilag az elérhető releváns források teljes körét megpróbálta elérni. Ennek a teljességre törekvésnek a jegyében felhasználta a korszakban keletkezett lakásstatisztikai adatokat, a kormányzati, MDP és MSZMP, valamint tanácsi levéltári dokumentumokat, a korabeli sajtót, a korszak lakásviszonyait és lakhatását szabályozó jogi dokumentumokat, törvényeket, rendeleteket, tervdokumentációkat, lakótelepek tervrajzait, a lakókkal és kortárs építészekkel készített interjúkat is. A szerző módszertanilag a tematikus és kronologikus tárgyalási mód kombinációját alkalmazta s alapvetően a komplex elemzési módszerekre támaszkodott.

Az értekezés szerkezeti és szerkesztési szempontból logikus felépítésű, bár kisebb-nagyobb aránytalanságok észlelhetők helyenként. Így például a statisztika történetével, szerepével kapcsolatos részek valamelyes túlírtnak tűnnek, miként a miniszteriális vezetés és a vezetők portréi is. Ezek akkor illeszkednének sokkal szervezesebben, ha a munka célja elsősorban az állami lakásépítés intézményi hátterének, intézménytörténetének a bemutatása lett volna, ám erre nincs elég konkrét utalás sem a címben, sem a dolgozat bevezetésében.

Egy akadémiai doktori értekezés érkelésénél fel kell tenni azt a kérdést: Mitől újszerű, miért érdekes, miben hoz új kutatási eredményeket? Keller Márkus disszertációja elsősorban abban tűnik újszerűnek, ahogyan szisztematikusan megpróbálta összefoglalni az államszocialista korszak lakhatását meghatározó lakáspolitikájának problémakörét, úgy, ahogyan ezt korábban még nem vagy csak részlegesen tették meg. Mindezt nem elsősorban a lakhatás minősége, az életmód vagy a lakás, mint piaci áru szempontjai felől közelítve tette meg, hanem elsősorban a lakáspolitikai aktorai, a politikusok, hivatalnokok, építészek szemszögéből. Igyekezett megmutatni az „államszocialista lakáspolitikai” lényegi elemeit, belső feszültségeit valamint az ideológia, az ideologikus elvárások és a mindennapi élet gyakorlata közötti feloldhatatlan ellentmondásokat. Mindezek következtében a korszakban ideálisnak tartott közösségi lakásépítés, mint idea, megvalósíthatatlannak bizonyult. A hétköznapokban a piaci igények, a társadalmi elvárások, a magántulajdon megszerzésének a törekvése sokkal erősebb és életközelibb volt az állami szándékoknál. Ehhez kapcsolódóan érdemes lett volna, legalább egy még alfejezet erejéig részletesebben végig gondolni, a hiány szerepét és kényszerítő erejét az állami lakáspolitikában, illetve ezzel összefüggésben a lakáshiány enyhítésére irányuló magánkezdeményezések állami kezelésének a kérdéskörét is.

Miben és mennyiben adhat többletismereteket ennek a gazdaság-, társadalom- és építészettörténeti vonatkozásokkal egyaránt rendelkező problémakörnek a vizsgálata az államszocialista rendszer működésének megértéséhez? Nyilván elsősorban azért, mert olyan kevésbé vizsgált/feltárt területét mutatja be az

államszocialista rendszer működési sajátosságainak, aminek a részletes feldolgozása tovább árnyalhatja a kérdéskörrel és a korszakkal kapcsolatos történelmi tudásunkat.

Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy helyenként kicsit „steril” az értekezés, elsősorban abban a tekintetben, hogy a lakásban élő, az azt használó ember kevésbé markánsan jelenik meg vagy másként fogalmazva a lakhatás alanyait a szükségesnél is jobban kitakarják a képből a politikai lépések, a jogszabályok és ezek elemzése. Ezalól leginkább a kísérleti lakótelepekkel, az életmódkísérletekkel foglalkozó, esettanulmányszerű részek jelentenek kivételt.

Miután bevallottan is az a szerző célja, hogy egyfajta szintetizáló elemzését adja a vizsgált kérdéskörnek, ezt a munkát ebből a szempontból is érdemes. Vagyis abból a szempontból, hogy képes volt-e egységes gondolati rendszerbe szervezni a tényeket és állításait, adott-e érvényes elemzési szempontokat mindehhez és következetesen érvényesítette-e mindezeket munkája során? A korábbiakban megfogalmazott kritikai észrevételekkel együtt is úgy vélem, hogy többnyire igen.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az értekezés szerzője egy alapvető jelentőségű társadalmi probléma, az államszocializmus korabeli lakáspolitikája és ezen keresztül a lakhatás igen összetett kérdéskörének komplex, monografikus történelmi feldolgozására vállalkozott, s kisebb hiányosságoktól eltekintve általában eredményesen próbált meg válaszokat keresni és találni a munkája elején megfogalmazott kérdésekre. A bírálatomban megfogalmazott kritikai észrevételekkel együtt is úgy vélem, hogy Keller Márkus akadémiai

doktori értekezése adhat impulzust a jelenkori társadalom- és építészettörténet ezen fontos részkérdéseinek megvitatásához, tovább gondolásához s a nyilvános vitára alkalmas munka. Sikeres védés esetén, az értekezés elfogadását s egyben az akadémiai doktori cím odaítélését javaslom a Magyar Tudományos Akadémia Doktori Tanácsának.

Valuch Tibor DSc.
egyetemi tanár, EKKE
kutató professzor
TK Politikatudományi Intézete

Debrecen, 2024. április 6.